

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**Сичева М. В. (м. Запоріжжя)****Острів Хортиця в пресі в період
будівництва ДніпроГЕСу**

Телевізійні та публіцистичні хроніки – одні з найцікавіших джерельних матеріалів під час дослідження історичних об'єктів, специфіка висвітлення ними подій

Розробка теми «Телевізійна та публіцистична хроніка Національного заповідника «Хортиця»» виявилась тривалою і кропіткою. З кожним роком збільшується пласт джерельних матеріалів. За результатами дослідження в місцевому архіві інформаційний блок доповнився даними про острів з 1922 по 1938 роки. Серед газет, що тоді циркулювали в м. Запоріжжя та області – «Червоне Запоріжжя», «Пролетар Дніпробуду», «Паротяжник», «Вагранка», «Уралець», «За більшовицький колгосп», «Студент-ударник», «Комунаровець», «Степова комуна», «Новь» та багато ін. Вивчення всіх вищезазначених підшивок періодичної преси буде здійснювати надалі, а на даному етапі дослідження було опрацьовано підшивку газети «Червоне Запоріжжя», як одного з головних видань м. Запоріжжя та області.

Серед тієї інформації та подій, що висвітлюється на шпальтах газети «Червоне Запоріжжя» за майже два десятка років було: боротьба з куркулями, змагання проти релігії та церкви, освіта неосвіченим, зародження та посилення піонерії, боротьба з пияцтвом, боротьба з голодом, продподаткова компанія, туристичні поїздки робочих, відкриття шкіл та ясел, хлібозаготівля та посівні кампанії, партійне будівництво та з'їзди партосередків, змагання заводів по випуску більшої кількості продукції, українізація на промислових об'єктах, школах та садочках тощо. Метою даної роботи є висвітлення будівництва Дніпровської ГЕС, якому присвячена лівова частка матеріалу.

Великий пласт інформації про хід будівельних робіт греблі на Дніпрі друкується в газеті «Червоне Запоріжжя» в окремій рубриці під назвою «На Днепрострое». Саме з цієї царини й черпаємо дані про археологічні та будівельні роботи, плани і завдання. Аналізуючи матеріал з цієї теми можна розділи інформацію на три блоки: планування; археологічні та дослідницькі роботи; підготовчі та будівельні роботи ДГЕСу біля острова та на ньому.

Почнемо з першого блоку – планування. Будівництво каналів, мостів, житлових масивів, парків тощо пов'язаних зі зведенням електростанції, планувало місцеве керівництво Запоріжжя. Ось один з прикладів: «Гидротехническим отделом составлен проект канала...», який пройде «...через остров Хортицу, в месте, которое находится недалеко от кресла Екатерины. Дело в том, что фарватер Днепра слишком извилист. Пароходу по пути между Кичкассом и Запорожьем приходится передвигаться зигзагами от берега к берегу, а новая пристань ставится как раз в том пункте, куда обогнув остров Хортицу, пароходом не проедешь. В этом месте правый проток Днепра загроможден камнями и отмелями. Проект канала, который будет иметь в ширину 70 метров, уже согласован с 5 техучастком Водопути. По имеющимся предположениям сооружение канала потребует около полутора месяца времени...».

У зв'язку зі створенням Дніпровського водосховища, Кічкаський міст потрібно було демонтувати. Замість нього було вирішено будувати мости через Новий та Старий Дніпро. Із статті «Грандиозные мосты через Днепр» (газета «Червоне Запоріжжя») 1928 року читаємо: «Отдел мостового перехода организован в Москве и выехал на место работ позже других производственных отделов. В задачу отдела входит постройка 2-х больших двухъярусных, двухпутных мостов через Днепр под железную и шоссейную дорогу и железнодорожных подходов к ним со станции Канцеровка до разъезда шлюзового. Эти мосты должны будут

заменить Кичкасский мост, который необходимо снести. Новый участок железной дороги перережет остров Хортицу, на котором будет устроена станция «Сечь». Мосты через Днепр будут принадлежать к крупнейшим сооружениям в СССР. Отверстие моста через Новый Днепр (616 метров) будет разбито на 3 арки по 140 метров и былочные подходы. Вес моста около 9600 тонн (простое железо). Мост через старый Днепр отверстием в 274 метра будет представлять одну арку с пролетом в 224 метра и с береговыми балочными подходами. Вес моста около 6400 тонн (простое железо). Этот мост будет самым большим одноарочным мостом в Республике... Чтобы не стеснять судоходства, мосты будут расположены высоко и проезжая часть возвышается над водой почти на 49 метров... Всю свою работу отдел мостового перехода должен окончить на год раньше пуска гидростанции, чтобы успеть разобрать Кичкасский мост до подъема воды. Таким образом, мосты должны быть сооружены к весне 1931 года». Цей проект було втілено в життя, і 31 серпня 1931 року на вищезгаданій новозбудованій залізничній станції «Січ» відбувся мітинг з нагоди відкриття мостів та залізниці. А вже 5 вересня того ж року новенькі мости були здані в експлуатацію.

Будівельні роботи завжди вимагають попереднього археологічного дослідження території, на якій планується новобудова. В газетних матеріалах зазначається, що під час будівництва Дніпрогесу була створена «научно-исследовательская экспедиция по изучению территории Днепростроя. Экспедицией руководит профессор Д. И. Эварницкий в ее состав входят археологи С. С. Гамченко (вице-президент всеукраинского археологического комитета Академии Наук и председатель археологического отдела комитета), А. В. Добровольский (зав. отделом первобытных культур Херсонского музея), фотограф-художник Э. О. Федорович и председатель днепропетровского историко-археологического музея П. Э. Матвиевский...». Вищезгадана експедиція планувала всебічно охопити та вивчити в археологічному, художньому та етнографічному плані всю територію, яка планувалася затоплюватися Дніпровським будівництвом: «Продолжается регистрация памятников культуры и попутно производится раскопка их. Сейчас эти работы идут вверх по Днепру от о. Хортицы до Кичкасского ж.-д. моста. Приблизительно через месяц начнут функционировать партии рекогносцировочников и разведчиков от Кичкасского моста по направлению к Днепропетровску, по обоим берегам Днепра». Що ж було знайдено на місці, де зараз стоїть ГЕС? Ось згадки в газетах про це: «С 1 июля на территории Днепростроя по приглашению научно-исследовательской экспедиции производит археологические изыскания и научное обследование заведующий доисторическим отделом херсонского музея – археолог А. В. Добровольский. Работа распадается на три части: наблюдение за земляными работами, во время которых обнаруживают памятники седой древности, составление археологической карты территории Днепростроя и раскопки уже установленных четырех древних могильников и поздней неолитической стоянки на скалистом острове «Средний стог». Первый могильник, на котором в июне были произведены частичные раскопки, – рассказывает археолог Добровольский, – сообразно с сделанными находками был отнесен научной экспедицией к скифо-сарматскому периоду (VII век до нашей эры – II век нашей эры).

Последующими раскопками (группы Добровольского) обнаружены могилы со скорченными погребениями, окрашенными. В одном из погребений найден костяной кружок весьма характерный для этой культуры. Таким образом установлено, что могильник относится к двум культурам существовавшим в наших краях культуре скорченных погребений (бронзовый период, 2200-1000 л. до н. э.) и времен греческого влияния на наши степи и к культуре скифо-сарматской, привитой во времена владычества скифо-сарматов. В одной из могил этого могильника было найдено исключительно интересное погребение. Внизу – погребение, – протянутое, – с инвентарем скифо-сарматских времен, а выше его – другое погребение, в котором покойник лежал на спине, ноги в коленях были приподняты и упали в правую сторону – т. е. это погребение относится к типу скорченных. Вместе с тем инвентарь при погребении оказался скифо-сарматских времен. Возле покойника была положена [...пропуск у тексті] в виде куска мяса, в который был воткнут железный нож.

Данные, полученные при раскопках, позволяют заключать, что найденное скорченное погребение одновременно протянутому скифскому. Это дает много нового в вопросе о скорченных погребениях, которые еще слабо научены». Протягом липня-жовтня 1927 року в номерах газети «Червоного Запоріжжя» висвітлювалися дослідницькі роботи археологів. Серпень: «В могильниках со скифо-сарматскими погребениями, разрабатываемых археологом Добровольским, все больше попадаются скорченные скелеты. На днях обнаружен такой скорченный с оленьим рогом в ногах»; «Во время земляных работ на Днепрострое открыто около 50 ям, которые оказались землянками – остатками древнего поселения. В одной из таких ям обнаружен сильно обожженный очаг с тремя слоями поверхностей, которые от сильного огня превратились в кирпич. Дно землянки носит элементы довольно высоко развитой культуры... Особенно ценной находкой являются черепки посуды, по всем признакам сделанной на гончарном круге. Посуда серая, хорошо обожжена украшена орнаментом опоясывающим ее лентами в виде параллельных прямых и зигзагообразных линий». Вересень: «В Кичкас для дальнейших работ по раскопкам, вместо уехавшего археолога Добровольского приезжает археолог Черниговщины Смолычев. Под руководством последнего будут произведены раскопки древних землянок, которых в районе Днепростроя еще очень много. Кроме детального исследования землянок, будут исследованы скалы Дурная и Средняя, где по имеющимся предположениям находятся стоянки древнего человека, которые во время работ будут разрушены». Жовтень: «Археологи работающие на Днепрострое обнаружили скифскую могилу первичного скифского кладбища. Могила настолько интересна и важна в научном отношении, что ученые археологи и Днепропетровский музей решили ее изъять и целиком перевезти в музей. Выемка грунта, обволакивающего могилу, производится особой пилой, которая дает возможность не разрушая погребение поместить его вместе с землею в особый ящик. Ввиду срочности работ, в помощь экспедиции прибыли: краевой инспектор охраны культуры Приднепровья – т. Казар и научные сотрудники Днепропетровского музея».

Протягом 1927 р. і аж до початку Великої Вітчизняної Війни 1941 р. на острові Хортиці та поблизу неї археологічні роботи не припинялися (поселення доби бронзи в районі балки Мала Вербова (Смолічев П., 1928-29 рр.), могили курганної групи № 5 (Смолічев П., 1930 р.), кургани з групи № 2 (Каменський В., 1936 р.), козацький зимівник XVIII ст. (Пешанов В., 1937 р.) та укріплення на о. Байда (Макаревич Л., 1941 р.). Хоча на шпальтах досліджуваної, поки що до 1938 року, газети «Червоне Запоріжжя» про вищезазначені розкопки публікацій не зустрічається.

Нажаль, через занадто малий термін, який відводився для проведення археологічних розкопок такої великої кількості пам'яток, досить часто частина їх була досліджена не досконало або втрачена частково, чи повністю назавжди.

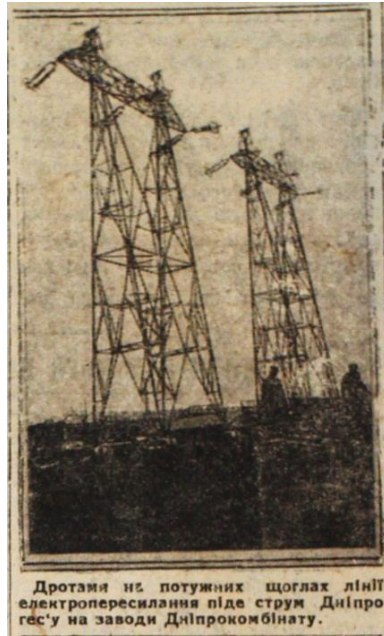
Третій блок інформації стосується безпосередньо будівництва ГЕСу. Що відбувалося на Хортиці в цей період? Які установки працювали на острові? Ось як це зафіксовано в газеті: «Землесос – черпалка «Днепровский» №1 стал на работу по прорытью канала через остров Хортицу. В первые же 3-4 дня пройдено 120-140 метров, причем сосун... обрабатывает слой песка примерно в 6 метров товщиною»; «Произведена проба компрессора, производительностью в 15 куб. метр сжатого воздуха в минуту, – на острове Хортице. С пуском компрессора в эксплуатацию на острове будут механизированы бурильные работы, которые сейчас производятся вручну».

З будівництвом Дніпрогесу на острові Хортиці було встановлено велику кількість ліній електропередачі: «На острове Хортица против строящейся, сейчас на правом берегу Днепра, временной силовой станции уже поставлены три металлических мачты линии электропередачи на 6000 вольт. Вслед за этими мачтами по острову идут обычные деревянные столбы...». Або: «Установлена линия электропередачи с временной тепловой электростанции на остров Хортицу. Линия еще не включена в следствии того, что

Дніпрогес. Дві 75-метрові щогли на ос. Хортиці лінії пересилання Дніпрогес — Дніпрокомбінат. Ліворуч щогла, що її встановили 27. вересня цього року.

Дротами із потужних щоглах лінії електропересилання підє струм Дніпрогесу на заводи Дніпрокомбінату.

шведские трансформаторы, которые должны быть установлены на этой линии еще не получены из Ленинграда, где находятся уже значительный промежуток времени. Ток, данный по линии электропередачи на остров Хортицу, будет использован для удовлетворения хозяйственных нужд мостового отдела (освещение, водоснабжение, работа моторов)». Але не всі вони ставилися легко та швидко. Великим досягненням стало встановлення 75-метрової щогли: «Після впертої дводенної праці ці колектив ударників лінії електропересилання 24 липня (1932 року – авт.) закінчив встановлення

75 метрової щогли на острові Хортиці. Нова перемога дасть змогу пересилальникам натягнути дріт лінії електропересилання через новий Дніпро, просвіт переходу дорівнюватиме 1 кілометрові. Підймання було надто складне тому, що щоглу № 2 піднімали разом з траверзою, що чималою мірою обтяжує цілу конструкцію». «Американські спеціалісти, що були на підйманні, заявляють, що це нечуваний у світі підйом. Щоглу вагою у 200 тонн... піднімали у надто небезпечному місці. В Америці піднімають такі щогли частинами... а потім нарощують».

Будівництво Дніпровської ГЕС врятувало багатьох людей від голодомору, який вирував на території країни. На шпальтах досліджуваної газети «Червоне Запоріжжя» в очі впадала велика кількість статей, заміток, що несли інформацію про кількість померлих від цього страшного лиха. А на дніпробуді можна було й прогледуватися, й отримати заробітну плату, тому в Запоріжжя стікалася велика кількість людей. Цікаві цифри подає одна із статей місцевого друкованого медіа про зростання кількості людей: «... на 1 січня 1927 рік в нашій окрузі було 488 тис. населення, на 1/1 – 28 р. 504 тис. і на 1/1 – 1929 року – 521,970 чоловіка. В місті Запоріжжі 1923 року було 55 тис., 1927р. – 28 р. – 84 тис. і спочатку цього року – 109 тис. чолов.» Через великий потік людей виникає нагальне питання із забезпечення їх помешканням. В деяких газетних матеріалах є згадки про облаштування помешкань для працівників Дніпробуду на острові Хортиця: «Строительством полностью отремонтированы заарендованные у Запорожского комунхоза 23 дома, которые находятся на острове Хортице. Отремонтировано 3000 кв. м. жилой площади» та «...заканчивается устройства зимнего водопровода и парового отопления».

В газетах зустрічаються й велика кількість скарг мешканців о. Хортиці: «Не договорилися між собою начальник комунального господарства 6 селища і начальник депо станції Запоріжжя 2, хто, скільки і коли повинен платити за воду, що її одержує станція Січ від водокачки на острові Хортиця. Не договорилися і вирішили... припинити подачу води. А до того, що мешканців станції Січ залишили без води, що із-за цього припинено парове опалення будинків, – до цього їм діла мало...». Або «Магазин ЦРК на острові Хортице, вызивает непрекращающиеся нарекания работников мостового перехода. Дело здесь поставлено настолько скверно, что островитяне стараются все необходимые продукты закупать на левом берегу, где магазин содержится в большем порядке и лучше удовлетворяет потребность потребителя. Недавно пришлось специальным актом отметить антисанитарное состояние магазина ЦРК на острове Хортице».

Як відомо, у 1932 році був затверджений генеральний план «Соціалістичного міста» Велике Запоріжжя. Згідно плану, острів Хортиця мав стати одним із семи окремих районів

міста. Хортиця стала б рекреаційним центром. Тут планувалися бази відпочинку, спорткомплекси, центральний парк площею 1000 га. У північній частині острова з'явилися б 15-20-поверхові житлові будинки та 30-40-поверхові адміністративні хмарочоси, де розташовувалися б науково-дослідні інститути, лабораторії, музеї, бібліотеки. Ось одна із витримок із статті «Обмірковуємо проект будівництва Великого Запоріжжя» (газета «Червоне Запоріжжя»): «Проект особливу увагу зупиняє на плануванні острова Хортиці. Північну частину острова в основному призначено для науково-дослідницьких інститутів, ВИШів, музеїв, виста вок та інших культ-освітних закладів. Середня частина в основному для житла, а також для громадських установ районного й загальноміського значення. І, нарешті південна частина для парку культури й відпочинку...».

Але у середині 1930-х рр. цей план забудови Хортиці вищим керівництвом країни було визнано помилковим.

У 1932 рік ознаменувався офіційним відкриттям Дніпровської гідроелектростанції. Сталося це 10 жовтня. А в 1939 р. стали до ладу всі 9 гідроагрегатів станції загальною потужністю 560 тис. кВт. Ця монументальна споруда стала однією з найпопулярніших туристичних об'єктів. Поруч з цим, зростала й увага до острова Хортиці. Сотні тисяч екскурсантів відвідувало острів як місце, де можливо насолодитися мальовничими краєвидами, для відпочинку на Дніпрі, для оздоровлення.

Джерела та література

1. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1927. – 18 авг. – № 186 (2016).
2. Грандиозные мосты через Днепр // Красное Запорожье. – 1928. – 15 марта. – № 63 (2192).
3. Научно-исследовательская комиссия на Днепрострое // Красное Запорожье. – 1928. – 4 апр. – № 80 (2209).
4. Вглубь веков // Красное Запорожье. – 1927. – 23 июля. – № 166 (1996).
5. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1927. – 3 авг. – № 175 (2005).
6. Древнее поселение // Красное Запорожье. – 1927. – 6 авг. – № 178 (2008).
7. Днепровское строительство разворачивается // Красное Запорожье. – 1927. – 2 сент. – № 199 (2029).
8. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1927. – 20 окт. – № 240 (2070).
9. Власов О. Ю. Мосты через Новый и Старый Днепр (постройки 1931 г.) // Музейний вісник. – 2001. – № 1. – С. 68-72.
10. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1927. – 3 сент. – № 200 (2030).
11. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1927. – 2 окт. – № 225 (2055).
12. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1928. – 21 июня. – № 142 (2271).
13. На Днепрострое // Красное Запорожье. – 1928. – 8 янв. – № 7 (2136).

14. Днепрострой // Красное Запорожье. – 1928. – 30 июня. – № 150 (2279).
15. Здобуто нову перемогу // Червоне Запоріжжя. – 1932. – 29 липня. – № 173 (3514).
16. Фото 75-метрових щогл на о. Хортиця // Червоне Запоріжжя. – 2 жовтня. – 1932. – № 227 (3568).
17. На вирішальних ділянках Дніпровського будівництва // Червоне Запоріжжя. – 1932. – 30 липня. – № 174 (3515).
18. Деякі контури майбутнього Великого Запоріжжя // Степова комуна. – 1930. – 21 березня. – № 34 (517).
19. Днепровское строительство // Красное Запорожье. – 1928. – 4 апреля. – № 80 (2209).
20. При чому ж мешканці? // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 6 квітня. – № 80 (4575).
21. Обмірковуємо проект будівництва Великого Запоріжжя // Червоне Запоріжжя. – 1932. – 14 квітня. – № 87 (3428).
22. Бейліс М. Величезні перспективи // Червоне Запоріжжя. – 1936. – 30 травня. – № 123 (4626).
23. Нариси історії архітектури Української РСР (радянський період) / під ред. В. Х. Заболотного. – К.: Державне видавництво літератури з будівництва та архітектури УРСР, 1962. – 480 с.